

Makdisî'nin ise 643'tür (1245). Sittülvüzerâ et-Tağlibiyye 4 Şevval 715'te (1 Ocak 1316) vefat etti. 2. Ümmü Muhammed Sittülvüzerâ bint Muhammed b. Abdülkerîm b. Osman el-Mardîniyye el-Mizzîyye. 659 (1261) yılında doğdu, 736 yılı Şevval ayında (Mayıs 1336) vefat etti. Hanefî fıkıh âlimidir. Birzâfî' ondan semâ yoluyla hadis rivayet etmiştir (Kehhâle, II, 174).

BİBLİYOGRAFYA :

Zehabî, *A'lâmü'n-nübela'*, XXIII, 80; a.mlf., *el-Mu'in fi Tabakâti'l-muhaddisin* (nşr. M. Zeynü-hüm M. Azeb), Kahire 1407/1987, s. 315; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-muhtaş bi'l-muhaddisin* (nşr. M. Habîb el-Hîle), Tâif 1408/1988, s. 14; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 117; İbn Receb, *eż-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 225-226; Takyyüddin el-Fâsî, *Zeylû't-Takyyid fi ruvâti's-sünen ve'l-mesânid* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1410/1990, II, 376-377, 396; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, II, 129-130; a.mlf., *Taglîku't-ta'lik* (nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî), Beyrut-Dimaşk-Amman 1405/1985, III, 35, 147, 229, 250; IV, 466, 515; V, 250, 443-444; İbn Tağ-riberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 237; Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-nisâ*, İstanbul 1294, I, 295-296; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 1013; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ*, II, 173-174; Cengiz Kal-ek, "İbnü'l-Müneccâ", *Dîa*, XXI, 154.

ZEKERİYA GÜLER

SİVAS

İç Anadolu bölgesinde şehir
ve bu şehrin
merkez olduğu il.

İç Anadolu'nun doğusunda Yukarı Kızılırmak havzasında yer alan eski yerleşim yerlerinden biridir. Kızılırmak vadisinin kuzey kenarında Meraküm yaylası eteğinde 1275 m. yükseklikte kurulmuştur. Burada Hitit yerleşiminin bulunduğu iyi bilinmekle beraber şehir ismini Roma Sebasteia'dan alır. Kaynaklarda adıyla ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte Pontus krallarından Polemon'un karısı Pythodoris şehri imar ederek bu şehre Roma Kralı Augustus'a bağlılık nişanesi olarak Sebasteia adını vermiştir. Sebast kelimesi eski Yunan dilinde "Augustus şehri" anlamına da gelir. Kelime daha sonra Sebastos, Selçuklular devrinde Sevaste (Sivaste / Sivas), Anadolu Selçukluları döneminde ise Sivas şekline dönüşmüştür. Şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak ilk yerleşme yerinin bugünkü Dört Eylül Parkı olan koni biçimindeki tepelik olduğu belirtilir. Burası 30 m. yükseklikte olup tesbit edilen ilk yerleşme Hititler dönemine kadar iner. Daha sonra şehir bu tepenin

eteklerinde ve etrafında yayılarak genişlemiştir. Bölge tarihî yol güzergâhı üzerinde yer aldığından önemli bir yerleşme özelliği kazanmıştır. İlkçağ'da "kral yolu" buradan geçiyordu. Ardından Romalılar aynı güzergâhı kullandılar. Burası sadece ticaret değil askerî bir yol durumundaydı. Bizanslılar da bu yolu kullanıma açık tutmuşlardır.

Roma döneminde bölgenin merkezî bir şehri olarak önemi artan Sivas, Sâsânî ve Romalılar arasında zaman zaman el değiştirdi. Sonraki yıllarda yerel prenslerin hâkimiyeti altında kaldı. Bu arada Anadolu'ya yönelik ilk müslüman Arap akınlarından etkilendi. Emevîler ve Abbâsîler zamanında gerçekleştirilen bazı Anadolu seferlerinde Sivas müslümanlar tarafından ele geçirildiyse de buradaki hâkimiyetleri kalıcı olmadı. 73 (693) yılında Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın, kardeşi Muhammed b. Mervân kumandasında Anadolu'ya sevkettiği ordu Sivas'ı ele geçirdi ve İmparator II. Iustinianos'un kumanda ettiği büyük bir Bizans ordusunu Sivas ile Sulusaray (Sebastopolis) arasında ağır bir yenilgiye uğrattı. 93'te (712) Mesleme b. Abdülmelik, yeğenleri Abbas b. Velid ve Mervân b. Velid'le Malatya'dan hareket ederek Sivas ve Amasya'yı aldı. Hişâm b. Abdülmelik döneminde (724-743), halifenin oğlu Muâviye b. Hişâm kumandasındaki Anadolu seferlerinde büyük kahramanlık gösteren Abdullah el-Battâl ve Abdülvehhâb b. Buht (Abdülvehhâb Gazî) Sivas ve çevresini ele geçirdi. Ancak şehir ertesi yıl Bizanslılar tarafından geri alındı ve Abdülvehhâb b. Buht şehid edildi (113/731). Sivas, Abbâsî ordusunun 165 (781) yılında gerçekleştirdiği Anadolu seferi sırasında da ele geçirildi, fakat müslümanların buradaki hâkimiyeti birkaç yıl sürdü (bk. Demir, s. 14-15). 1021'de Bizans İmparatoru II. Basileios, Van bölgesini ilhak edince buradaki Ermeniler'e yurt tutmak için Sivas'ı verdi. Vaspurakan Kralı Senekerim bölgede hâkimiyet kurdu. Bu durum doğudan gelen Selçuklu Türkleri'nin hücumlarını kolaylaştırdı. Urfalı Mateos'a göre 4 Temmuz 1059'da şehir Selçuklular tarafından yağmalandı. 1071'de ise Ermeni prenslerine kızan Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'in saldırısına mâruz kaldı. Malazgirt zaferinin ardından da Emir Dânişmend şehri ele geçirdi. Şehrin fetih tarihi tartışmalıdır. Bazı araştırmalarda 1076-1077'de bölgenin tamamının alındığı, Sivas'ın ise 1080'de fethedildiği belirtilir. Sivas, bundan sonra Anadolu Selçuklu Hü-

kümdarı II. Kılıcarşlan tarafından Konya ile birlikte başşehir yapıncaya kadar Dânişmendliler'in yönetiminde kaldı.

II. Kılıcarşlan'ın topraklarını on bir oğlu arasında paylaştırmasının ardından (580/1184) Sivas sırasıyla Kutbüddin Melik Şah, II. Süleyman Şah, I. İzzeddin Keykâvus ve 616'da (1220) Sivas'ta hükümdar ilân edilen I. Alâeddin Keykubad'ın idaresinde kaldı. Roma ve Bizans döneminde varlığı bilinen şehir surları I. Alâeddin Keykubad döneminde onarıldı (1224). Moğollar 629'dan (1232) itibaren şehrin dış mahallelerine saldırılar düzenlediler. 641 (1243) Köseadağ bozgunu ile Baycu Noyan tarafından ele geçirilen Sivas üç gün süreyle yağmalandı.

Bu tarihten itibaren tamamen İlhanlı nüfuzu altına giren Sivas siyasî sıkıntılara rağmen imar hareketleriyle fizikî açıdan gelişme gösterdiği gibi ekonomik yönden de zenginleşti. Şehrin simgesi olarak bilinen medreseler bu dönemin eseridir. Ancak şehrin günümüze kadar gelebilen en eski yapısı şu ana kadar bazı araştırmacıların Dânişmendli eseri olarak niteledikleri Ulucami'dir. Hikmet Denizli tarafından yapımlanan yapım ve onarım kitâbelerinde ulucaminin 593 (1197) yılında Kutbüddin Melik Şah'ın emriyle yaptırıldığı ve 1210'da ise tamir ettirildiği belirtilmektedir. Diğer önemli bir Selçuklu eseri 614'te (1217) I. İzzeddin Keykâvus'un yaptırdığı dârüşşifâdır. Döneminde tıp fakültesi olarak faaliyet gösteren eser Osmanlı hâkimiyetinde medreseye çevrildi. Burûciye, Çifte Minare, Dördüncü Medrese ve Gökmedrese (Sâhibiye) 1271 yılında yaptırıldı. Bunların dışında İlhanlılar devrinde şehirde çok sayıda medresenin var olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Bilhassa Gökmedrese vakfiyesinde dokuz ayrı medrese isminin yer alması, İlhanlılar zamanında Sivas şehrinin kültürel zenginliği hakkında önemli ipuçları verir.

Sivas şehri hem Avrupa-Asya arasında ki Baharat yolu hem de Mezopotamya ve Karadeniz arasındaki ticaret yolu üzerinde olduğundan fizikî bakımdan daha da gelişti. Selçuklu ve İlhanlı hâkimiyetinde şehir kuzey yönünde Samsun, Sinop ve Kırım'a, doğu-batı yönünde İstanbul, İzmir ve Tebriz'e ve daha sonra meşhur İpek yoluna bağlantıları olan ticarî trafiği yoğun bir merkezdi. Ayrıca güney yönünde Diyarbekir ve Bağdat'la, Kayseri üzerinden Antalya gibi Akdeniz liman şehirleriyle irtibat halindeydi. Bu ticarî yoğunluk yol-

lar, köprüler ve hanlarla tamamlandı. Cenevizliler gibi yabancıların konsolosluk kurmalarıyla da arttırıldı (1300). Bu yüzyılda Sivas'ı ziyaret eden İbn Battûta, Sivas şehri Anadolu'nun İlhanlı hâkimiyetindeki en büyük şehirlerden biri olarak tasvir eder. Şehir ve şehirdeki iktisadî faaliyetlerin hâmisî olan ahîlerin gücü hakkında İbn Battûta'nın verdiği önemli bilgiler arşiv kaynaklarınca da teyit edilmektedir. Ayrıca Sivas şehri, Osmanlı döneminde de Anadolu şehirleri içerisinde beş ahî zâviyesine sahip nâdir merkezlerden biriydi. Artan ticarî canlılık nüfusu da etkiledi, şehir farklı etnik grupların iskânına sahne oldu. Ulucaminin kapasitesi esas alınarak yapılan bir hesaplamada XII. yüzyılda şehirde 10.000-15.000 dolayında Türk'ün yaşadığı ve bir o kadar da gayri müslim (Ermeni, Rum, yahudi) nüfusun bulunduğu tahmin edilmektedir. XIII. yüzyıl için Sivas surlarının kapsadığı alandan hareketle nüfusun 40.000'e ulaştığı hesaplanmıştır. Şehir bu dönemlerde fizikî açıdan gelişmiş durumdaydı. Zilhicce 678 (Nisan 1280) tarihini taşıyan Gökmedrese vakfiyesinden anlaşıldığına göre XIII. yüzyılda burada en az on iki mahalle bulunuyordu (Bahâeddin Ezferdâd, Kamnatyan, Hurhuruf, Hoca Zeki, Celâl Hüsrev, Karaca, Subaşı vb.). Bunlara daha sonra yeni mahallelerin eklendiği anlaşılmaktadır. Şehir Türkler'in eline geçtikten sonra âdeta yeni baştan imar edildi. Bizans döneminde yıkılan surlar, I. Alâeddin Keykubad devrinde yeniden yapıldı, ancak iskân sur dışına da taştı (meselâ Keyluk mahallesi). Ulucami bu fizikî yapıda merkezî bir rol oynadı. Böylece şehir Topraktepe eteklerinden Kızılırmak'ın kıyısına kadar yayıldı. Selçuklu dönemi Sivas'ı daha çok eski Bizans kalesiyle ırmak arasındaki bölgede genişlemiş ve bu durum XIII. yüzyılda da sürmüştür. Şehir merkezi Topraktepe ile Murdar ırmakları arasında iken iskân Topraktepe ile Mısmıl ırmağı arasında gelişme göstermiş oluyordu. Meydan Camii'nin bulunduğu alanda medrese topluluğu, eski hamam, Gökmedrese, Ulucami, Behram Paşa Han ve Hamamı merkezî yeri oluşturuyordu. İktisadî faaliyetler Mısmıl ile Murdar ırmakları arasındaki alanda yoğunlaşmıştı. Murdar ırmağının üzerinde iki taraflı kasap dükkânları, Kapan Hanı yanındaki yolda Şıra Hanı ve pazarı vardı. Kasapların bulunduğu yere ulaşmadan sola kıvrılan yolda Yemenciler Çarşısı, Meydan Camii'nin güneyinde bakkallar mevcuttu. Türk idaresi döneminde yapılan iki kaleden biri Toprak-

tepe üzerinde (Yukarı Kale), diğeri ise kuzeyde Çifte Minareli Medrese'nin bulunduğu yerdeydi. Yukarı Kale'nin kuzeyindeki İçkale ise sarayı ve bazı yerleşme yerlerini içine alıyordu. Aşağı İçkale dârüşşifâ, Çifte Minareli Medrese, Mahmud Paşa Camii bölgesindeydi. Daha sonraki Osmanlı dönemi Sivas'ı da Selçuklu devrinde oluşan bu fizikî alanı aşmayacaktır.

İlhanlı hâkimiyetinin XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da zayıflaması Sivas için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Şehir önce Alâeddin Eretna, daha sonra onun veziri Kadı Burhâneddin tarafından merkez yapıldı. Kadı Burhâneddin'in ölümünden (800/1398) sonra Karayülük Osman Bey şehrin kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat şehir ileri gelenleri Sivas'ı ona değil I. Bayezid'e bıraktı. Bu tarihten itibaren Sivas, Timur'un ilk hedeflerinden biri haline geldi ve ardından kuşatılarak teslim alındı (1400). Timur'un işgali sırasında Sivas şehri fizikî, demografik ve ekonomik anlamda büyük zarar gördü. Başta surlar olmak üzere şehrin önemli eserleri büyük ölçüde tahrip edildi. Timur'un Anadolu'yu istilâsını takip eden yıllarda Sivas şehri Mezid Bey'in yönetiminde kaldı. Bu sırada Amasya'da bulunan Çelebi Mehmed, kumandanlarından Bayezid Paşa'yı Sivas şehrini alması için gönderdi. Şiddetli mukavemetten sonra 810 (1407-1408) yılında ikinci defa Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Sivas'ın harap olan kalesini Çelebi Mehmed 1418'de Ak Bey isimli kumandanı eliyle tamir ettirdi.

Osmanlı İdaresi Dönemi. XV. yüzyılın ikinci yarısında Sivas şehri, bilhassa Otulukbeli Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti için daha emin bir sınır şehri oldu. Ancak XVI ve XVII. yüzyıllarda Safevîler'le olan mücadele boyunca ve daha sonra özellikle kırsal alanda meydana gelen isyanlar sebebiyle (Şahkulu, Pîr Sultan Abdal ve Karayazıcı) zor günler geçirdi. Buna karşılık aynı dönemde şehrin Rum eyaletinin merkezi (Paşa sancağı) yapılması siyasal, kültürel, ekonomik ve demografik büyümeyi de beraberinde getirdi. Zira XVI. yüzyıl başlarında Şah İsmâîl'e karşı yapılan mücadelede Osmanlı idarecileri tarafından elde tutulması gereken bir şehir olarak görüldü ve imar faaliyetleri bu devirde hızlandırıldı. Sivas şehrinde ekonomik ve kültürel açıdan günümüze ulaşabilen en önemli eserler bu yüzyıl boyunca gerçekleştirildi. Ancak Osmanlı yöneticilerince yapılan imar faaliyetlerine rağmen XVII. yüzyılda devam eden Celâfî isyanları şehri olumsuz yönde etkilemeyi sürdürdü. İsyancılar süresince de-

demografik ve ekonomik bakımdan şehrin büyümesi engellendiği gibi imar faaliyetleri de bir önceki döneme göre azaldı. XVIII. yüzyılda ise imparatorluk genelinde ortaya çıkan âyanlardan Sivas şehri de nasibini aldı ve şehir Zarlızâdeler ile Çaparzâdeler arasındaki mücadelelere sahne oldu. Ayrıca XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında mütesellim ve valilerin yüksek vergi taleplerine karşı yerel halkın isyan ettiği bilinmektedir. Domenica Sesini, XVIII. yüzyılın sonlarında geldiği Sivas'ta mütesellimlerin yüksek vergi taleplerine karşı 15.000 kişilik bir topluluğun şehirde isyan ettiğinden bahsetmektedir. Benzer şekilde Sivas Valisi Osman Paşa'nın (1816-1817) haksız vergi talebi de halkın isyanına yol açmış, bunun üzerine Osman Paşa malları müsâdere edilerek sürgüne yollanmıştır.

Selçuklu ve İlhanlı döneminde bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Sivas, Osmanlı hâkimiyetinde mahalle ve nüfus açısından gelişme gösterdi. Özellikle XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar hızlı bir büyüme gerçekleşti. Şehrin bu durumuyla ilgili en eski ve ayrıntılı bilgi Fâtiht Sultan Mehmed döneminde yapılan tahrirde yer alır. 858 (1454) tarihli deftere göre Sivas on altı mahalle (onu müslüman, altısı gayri müslim) ve 567 hâne ile yaklaşık 3000 nüfusa sahipti. Gayri müslim nüfusun (340 hâne) daha fazla olduğu şehirde müslüman mahallelerinin tamamı mescid adlarıyla kaydedildi. Mescid-i Hoca Ulu Bey, Mescid-i Hoca İmam, Mescid-i Hacı Emîr Mahmud, Mescid-i Palaslu, Mescid-i Medrese, Mescid-i Tokmak, Mescid-i Paşa Bey, Mescid-i Hoca Hüseyin, Mescid-i Câmî' ve Mescid-i Şeyh Çoban adlı bu mahalleler sonraki yüzyıllarda isimlerini muhafaza ederek şehrin en merkezî mahallerini oluşturdular. Gayri müslim mahalleleri de Zilkâr, Palas, Pazar Kapısı, Keşiş Mahtar / Mihiter, Nurmuş Keşiş, Meksat Keşiş ve Cemâat-i Garîbân isimle yazıldı; zamanla isimleri Kepenek, Kaleardı ve Köhne Civan olarak Türkçeleştirildi. Şehir nüfusu ve mahalle sayısında önemli bir artış Yavuz Sultan Selim döneminde yaşandı ve bir öncekine göre yaklaşık iki katına çıktı. 925'te (1519) yirmi mahalle (on dördü müslüman, altısı gayri müslim) ve 1327 hâne olan Sivas şehrinin nüfusu yaklaşık 6-7000 civarındaydı. Büyük bir artışın görüldüğü XVI. yüzyılın son çeyreğinde ise (982/1574) kırk bir mahallede (otuz beşi müslüman, altısı gayri müslim) toplam 3376 hâne ile 16-18.000 nüfusa ulaştı. XVI. yüzyıl, bir bakıma şehrin Osmanlı hâ-

kimiyetinde şekillendiği ve kısmî de olsa eski canlılığına kavuştuğu bir dönem oldu. XVII. yüzyılda Simeon ve Evliya Çelebi şehir için iki önemli kaynaktır. Erivanlı Piskopos Hagob 1601'de Sivas'ta 15.000 hâne bulunduğunu yazmıştır. Bu rakamın hâne değil şehrin toplam nüfusunu göstermesi daha doğrudur. 1610'da Polonyalı Simeon, Ermeniler'in 600 hâne dolayına indiğini, şehrin iki güzel kalesi bulunduğunu bildirir. Zira şehir Celâli isyanlarından çok etkilenmiştir. Nitekim Karayazıcı Abdülhalim şehre girerek büyük tahribat yaptı, bu tahribatın izleri ancak 1604'ten itibaren giderilebildi. Evliya Çelebi 1648'de burada kırk mahalle için 6060 hâne sayısını verirse de bunun abartılı bir rakam olduğu açıktır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru şehirde 10.000 hâne bulunduğu ve bunun 2000'inin Ermeni, dokuz-on hânesinin Rumlar'dan oluştuğu bildirilir. Bu sırada tepe üzerinde yıkılmış haldeki kalede Türk ve Ermeniler'e ait kırk elli, yamaçtaki aşağı kale kesiminde Türkler'in oturduğu 150 hâne bulunmaktaydı (*Polonyalı Simeon Seyahatnamesi*, s. 87).

XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyıl boyunca şehir hakkında önemli bir kaynak grubu olan şer'iyye sicilleri aynı zamanda mahalle ve nüfusu için de son derece kıymetlidir. Sicil kayıtlarında 1787 tarihinden itibaren şehirde elli beş mahalle kaydedilir. 1827 ve 1831'de elli dokuz mahalle ve 3600-3800 hâne ile nüfusu 20.000 civarındadır. Şehir nüfusu 1287 ve 1293 (1870, 1876) tarihli salnâmelerde 5000 hâne olarak kayıtlıdır. Çok farklı rakamlar zikreden seyyahlardan Fontainer (1826) 40.000, F. de Beaujour (1829) 6-8000, Dally (1844) 15-16.000, Bore (1838) ve Ubcini (1855) 50.000, V. Cuinet (1892) 43.000 nüfus verir. Şemseddin Sâmî *Kâmûsü'l-a'lâm*'da nüfusu (1894) 30.000 olarak gösterir. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımı (1927) 29.706 olan şehir nüfusu hızlı bir artışla ilk defa 1965'te 100.000'i aştı (108.320), 1985'te 200.000'e çok yaklaştı (198.553), 2007 sayımında da 294.402'ye ulaştı.

Sivas âbideler bakımından çok zengin bir şehir olup Osmanlılar'a ve öncesine ait çok sayıda eser hâlâ şehrin tarihî dokusunu aksettirir. Bu eserlerle ilgili olmak üzere Selçuklu ve Osmanlı döneminde tesis edilen, şehir merkezine ait 340 civarında vakıf ismi tesbit edilmiştir. Cami, mescid, medrese, zâviye, mektep, han, hamam, çeşme gibi eserlerle ilgili kurulan vakıfların zenginlik açısından en büyükleri Selçuklu ve İlhanlı devrinde kurulmuş

Sivas Ulu Camii

olanlarıdır. Sivas şehriyle ilgili kaynaklarda bazıları Selçuklular zamanına ait olmak üzere çoğunluğu Osmanlı döneminde yapılmış bulunan 130'a yakın cami-mescid ismine rastlanmıştır. Bunlardan ulucami (1197), Hoca İmam Camii (XV. yüzyıl), Ali Baba Camii (953/1546), Hasan Paşa (Meydan Camii-1564), Kale Camii (988/1580), Ali Ağa Camii (1589) vb. günümüze aynen ya da tamir ettirilerek gelmiştir. Sivas zâviyeler bakımından da zengin bir şehir olup Osmanlı devrine ve öncesine ait otuza yakın zâviye ismine rastlanır. Bunlar içerisinde Dârürrâha (1320), Şeyh Çoban (1323), Abdülvehhâb Gazi (1326), Şeyh Erzurum (XIV. yüzyıl), Ahî Emîr Ahmed (1332) ve Osmanlı döneminde kurulan Sarı Şeyh (1420), Ali Baba (953/1546-47), Şeyh Şemseddin (1596) zâviyeleri ve mevlevîhâne şehrin iskânında ve İslâmlaşmasında önemli fonksiyonlar icra eden zâviyelerdir. Osmanlı döneminde kurulan sekiz mahallenin bu zâviyelerin isimlerini alması, hatta günümüzde bile bazılarının adıyla anılan mahallelerin bulunması zâviye-mahalle ilişkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ali Baba ve Abdülvehhâb Gazi mahalleleri ile Mevlânâ caddesi bu ilişkinin zamanımıza ulaşan örneklerindendir.

Sivas şehrinin fizikî görüntüsünü tamamlayan bir başka eser grubu ise kaynaklarda ismine rastlanan 100 civarındaki çeşmedir. En meşhurları Kepenek, Bayram Paşa ve Mihrivefa olup hâlâ şehrin çeşitli yerlerinde varlıklarını sürdürmektedir. Yine şehirde Osmanlı döneminde yaptırılan hamamlardan faaliyetlerini devam ettirenler vardır. Bunlardan XVI. yüzyıla tarihlenen Meydan Hamamı, Kurşunlu Hamamı ve Eski Paşa Hamamı (Hasan Paşa Hamamı) en önemlileridir. Sivas şehrinin günümüze ulaşmayan en büyük eseri ise sur ve kaleleridir. Matrakçı Nasuh'un minya-

türünden, Evliya Çelebi'nin tasvirlerinden, Gabriel'in planından ve arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre şehrin çevresinde daire şeklinde 10.500 adım genişliğinde, yontma taşlardan yapılmış büyük bir sur vardı. Farklı kaynaklarda bu surun beş ile altı kapısının bulunduğu belirtilmektedir. Osmanlı dönemi boyunca isimlerine rastlanan kapılardan şehrin batısında Kayseri Kapısı, doğusunda Palas ve Tokmak Kapı, kuzeyinde Şalpur ve Cancun Kapısı vardı. Sur içerisinde birbirine bir ok menzilli mesafede bulunan iki ayrı kaleden bahsedilmekte, Evliya Çelebi'ye göre yukarıda olanı Kal'a-i Cedîd, diğeri ise Kal'a-i Atîk (Paşa Hisarı) adını taşımaktaydı. Haftada dört gün divan toplanan Beylerbeyi Sarayı'nın da bulunduğu Kal'a-i Atîk'te medreseler, hamam ve camiler vardı. Eski sarayın yerine 1813-1816 yılları arasında 110.000 kuruşa mal olan yeni bir sarayın yaptırıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi'ye göre Kal'a-i Cedîd içerisinde kırk kadar şâhî denilen eski top, cephane, sarnıç ve bir garnizon mevcuttu. Yine Kal'a-i Cedîd ismiyle anılan bir mahalle ve kale burçlarına 1819'da Alâeddin Paşa tarafından yaptırılan bir saat kulesi bulunmaktaydı.

Selçuklu ve İlhanlı dönemindeki iktisadî seviyeye ulaşılmasa da XVI. yüzyıldan itibaren şehre yeni ticarî mekânların yapılmasıyla kısmen bir canlanma kaynaklara yansımıştır. Bedesten, Uzunçarşı ve Mahkeme Çarşısı'nın merkez olduğu Sivas çarşıları çok sayıda ticarî yapının bulunduğu bir kompleksten meydana gelmişti. Bunların içerisinde XVI ve XVII. yüzyıllarda oluşturulan bedesten, kuyumcular, bezzâzlar, çizmeciler, haffâflar ve nalçacılar gibi çarşıları bünyesinde barındıran ve doğu-batı, güney-kuzey yönünde dört kapısı bulunan muhkem bir bina idi. Ayrıca Osmanlı hâkimiyeti boyunca bedesten çevresin-

de toplam kırk çarşı, yedi pazar, on dört han, çok sayıda boyahane, iki debbâğhane ve yarıya yakını vakıf olmak üzere 1000 civarında dükkân belirlenmiştir. Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu 1000 dükkân ve on sekiz han sayısı arşiv kaynaklarının bir anlamda doğrulanmaktadır. Bilhassa XIX. yüzyılın ilk yarısıyla ilgili şehir ekonomisi arşive dayalı olarak incelenmiştir. Bu dönemde üretim faaliyetleri bakımından yoğun bir şehir görünümünde olan Sivas'ın yirmi altı çarşısı, 998 dükkânı ve bu dükkânlarda faaliyet gösteren 3000'e yakın esnafı vardı. Müslüman ve gayri müslim esnaf sayısının birbirine yakın olduğu şehirde terzi, bezzâz, kuyumcu, tütüncü, haffâf, kahveci ve bakkal esnafı en yaygın meslekler içerisindeydi.

Osmanlı dönemi boyunca Sivas şehri ayakkabı, süslü çoraplar, pamuklu kumaşlar, bıçak, kılıç, yüksek kalitede halı, kilim ve tuz gibi farklı alanlarda üretim yapılan bir merkez olmasının yanı sıra İngiltere, Amerika ve Çin'e kadar uzanan geniş bir coğrafyadan getirilen çok çeşitli mallar için de önemli bir pazar olmuştur. Ayrıca şehir ve çevresi iklimin sertliği sebebiyle meyvecilikten ziyade hayvancılık ve tahıl üretimine uygun bir bölgedir. Osmanlı döneminde şehirde bulunan dört medreseye ilâveten faaliyette olan otuz dört adet sıbyan mektebi ve bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısında faaliyete geçen kız ve erkek rüşdiyeleriyle askerî rüşdiyeler, dârü'l-muallimîn, sanayi mektebi ve 1892'de açılan idâdî eğitim açısından önemli yer tutar. Ayrıca çok sayıda gayri müslim sıbyan mektebi ve rüşdiyesi de vardı. Nûman Efendi, Ziyâ Bey ve Şeyh Şemseddin'in kütüphaneleri bu kültürel yapıyı tamamlayan unsurlardı.

XVI. yüzyıl başlarında eyâlet-i Rûm da denilen Sivas eyaletinin merkezi (Paşa sancağı) Sivas şehri olmuş; Amasya, Çorum, Canik, Tokat, Divriği, Karahisarşarkî ve Bozok gibi yerlerin bağlılığı bazı değişikliklerle beraber XIX. yüzyılın ortalarına kadar aynen devam etmiştir. Zaman zaman Malatya, Divriği, Kemah ve Bayburt gibi merkezler de eyâlet-i Rûm'a bağlanmış. 1864 yılında uygulamaya konan vilâyet teşkilâtı içinde Sivas vilâyeti Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisarşarkî sancaklarına ayrılmış, bu durum Cumhuriyet döneminde sancakların vilâyet haline getirilmesine kadar devam etmiştir.

Cumhuriyet Dönemi. Sivas şehri, 4-11 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'in başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk cemiyetlerinin birleşme toplantısının

Sivas'ta
Ziya Bey
Kütüphanesi

yapıldığı, böylece Millî Mücadele'nin kazanılmasında ilk adımın atıldığı önemli bir merkez olmuştur (bk. SİVAS KONGRESİ). Anadolu'da demiryolu yapımının (1930-1936) hızlanmasıyla birlikte Ankara, Kayseri, Erzurum ve Samsun'la bağlantıları kurulmuştur. Sanayi yatırımlarının yetersiz olduğu şehirde öncelikle bir lokomotif tamir fabrikasıyla vagon yapım fabrikası açılmış, böylece şehir halkının önemli bir kısmına iş imkânı sağlanmıştır. Yine bölgenin ihtiyacını karşılamak üzere bir çimento ve beton travers fabrikası kurulmuş, sonraki yıllarda yaptırılan demir çelik işleme fabrikası da şehre yapılan büyük yatırımların son halkasını oluşturmuştur. Bu sanayi kuruluşlarının yanında Sivas'ın geleneksel el sanatları arasında eskiden önemli bir yer tutan ağızlık yapımı ve bıçakçılık gerileme sürecine girmiştir. Şehir merkezinde kurulan Et ve Balık Kurumu tesisleriyle Ulaş kazasında işletilen Devlet Üretme Çiftliği, hayvancılığın gelişimini sağlaması ve ürünlerinin değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Şehirde 1980 sonrasında çok sayıda küçük sanayi işletmesi açılmakla beraber nüfusa oranla yetersiz kalmış ve büyük şehirlere göçün sürmesi engellenememiştir.

1974'te temeli atılan Tıp Fakültesi'nin faaliyetlerine başlamasıyla kurulan Cumhuriyet Üniversitesi sonraki yıllarda hızlı gelişimiyle yedi fakülteye ve çok sayıda yüksek okula kavuşmuştur. Üniversite bünyesinde Tıp, Fen-Edebiyat, İktisat, Mühendislik, Diş Hekimliği, Eğitim ve İlahiyat fakülteleriyle Meslek Yüksek okulları bulunmaktadır. Cumhuriyet Üniversitesi yaklaşık 20.000 talebesi ve 3000 akademik ve idarî personeliyle şehrin kültürel ve eko-

nomik gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Sivas şehrinin merkez olduğu Sivas ili Erzincan, Giresun, Ordu, Tokat, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş ve Malatya illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Akıncılar, Altınyayla, Divriği, Doğanşar, Gemerek, Gölova, Gürün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Ulaş, Yıldızeli ve Zara adlı on altı ilçeye ayrılır. 28.549 km² genişliğindeki Sivas ilinin sınırları içinde 2007 yılı nüfus sayımına göre 638.464 kişi yaşıyordu, nüfus yoğunluğu ise yirmi iki idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2007 yılı istatistiklerine göre Sivas'ta il ve ilçe merkezlerinde 319, kasabalarda 52 ve köylerde 928 olmak üzere toplam 1299 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı 176'dır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 2, s. 466-480; nr. 79, s. 507-520; nr. 287, s. 325-338; nr. 387, s. 239-240; TK, TD, nr. 14, s. 14^b-29^b; nr. 583 (*Defter-i Evkâf-ı Rûm*); İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 326-327; Matrakaçı Nasuh, *Sefer-i İrâkeyn*, vr. 20^a, s. 224; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi: 1608-1619* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 87-88; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 195-199; D. Sestini, *Voyage à Bassora*, Paris 1798, s. 57-65; F. de Beaujour, *Voyage militaire dans l'Asie mineure*, Paris 1840, I, 315; Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar: 1835-1839* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1960, s. 160-161; V. Fontanier, *Voyages en orient*, Paris 1829, s. 169-178; A. Ubicini, *Letters sur la Turquie*, Paris 1853, I, 46; Cuinet, I, 663-671; Max van Berchem – Halil Edhem, *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum III: Asia mineure*, Caire 1910, s. 1-54; *Amasya Tarihi*, II, 217-225; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı] – Rıdvan Nâfiz [Ergüder], *Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1934, II, 131-164; Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti: 1344-1398*, Ankara 1970, tür.yer.; Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas

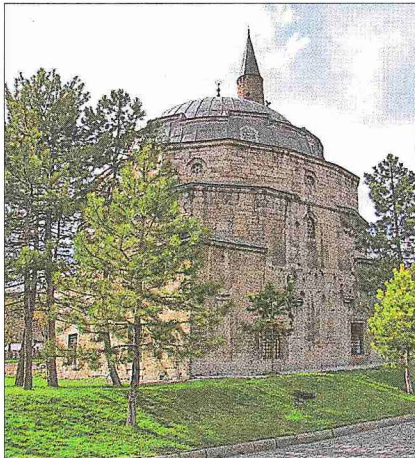
Vilâyeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Tokat 1987, s. 170-183; Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara 1989; a.mlf., *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hattında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000; a.mlf., *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas 2006; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 97, 121; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul 1992; Lerzan Yağcı, "Sivas'ta Bıçakçılık", *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri: 22-23 Aralık 1994*, Ankara 1996, s. 292-297; Hikmet Denizli, *Sivas Tarih ve Anıtları*, Sivas 1998, s. 47-48; Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul 2001; Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, İstanbul 2005; *Selçuklular Döneminde Sivas: Sempozyum Bildirileri 29 Eylül – 1 Ekim 2005* (haz. Kadir Küpeli v.dğr.), Sivas 2006; M. Cevdet, "Sivas Dârüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", *VD*, sy. 1 (1938), s. 35-38; M. Tayyib Gökbilgin, "15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", a.e., sy. 6 (1965), s. 51-62; Sadi Bayram – A. H. Karabacak, "Şahîb Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmareti ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", a.e., sy. 13 (1981), s. 36-69; Hakkı Acun, "Sivas ve Çevresi Tarihî Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", a.e., sy. 20 (1988), s. 183-220; Adnan Gürbüz, "XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı", a.e., sy. 26 (1997), s. 87-96; Siddık Unalan, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Sivas'ın Demografik Yapısı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/2, Elazığ 2004, s. 37-53; *Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2793-2799; Besim Darkot, "Sivas", *İA*, X, 569-577; Suraiya Faroqhi, "Sivas", *EP* (İng.), IX, 689-691.

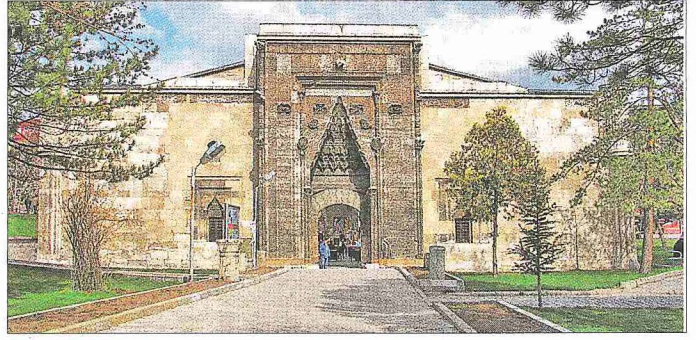
ÖMER DEMİREL

□ MİMARİ. Camiler. Ulucami, müze-deki kitâbesine göre II. İzzeddin Kılıcarslan'ın oğlu Sivas Emiri Kutbüddin Melik

Kale Camii – Sivas

Burûciye Medresesi'nin ön cephesi ile Gökmedrese'nin avlusundan bir görünüşü

Şah'ın zamanında Kızılarslan b. İbrâhim tarafından 593 (1197) yılında yaptırılmıştır. Tamamen kesme taştan olan cami 55 × 38 m. boyutlarında mihraba dik on bir nefli bir plana sahiptir. Tuğla örgülü minaresi dönemin mükemmel bir işçiliğini yansıtır. Sekizgen kaide üzerinde oturan minare tek şerefelidir. Kaidede, gövdede ve şerefede altındaki çini örnekleri günümüze kadar gelmiştir (bk. ULUCAMİ). Kale Camii. Sultan III. Murad zamanında 988'de (1580) Sivas Valisi Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami 18,75 × 16,70 m. boyutlarında kareye yakın bir plana sahiptir. Kare mekândan sekizgen kasnağa geçilir, bu geçişi büyük tromplar sağlar, sekizgen kasnağın üzerinde onaltıgen bir kasnak bulunur. Kubbe bu kasnak üzerine oturtulmuştur. Girişe göre sağda yer alan minare ise tuğladandır. Minare kaidesi kare biçiminde, üst kısmı köşeli ve şerefesinin alt kısmı mukarnaslıdır. Meydan Camii. Dikilitaş semtinde 972 (1564) yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Koca Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. 27,70 × 19,17 m. boyutlarındadır. Üzeri çift meyilli çatı ile örtülmüş olup duvarlar muntazam kesme taştır ve son cemaat yeri sonradan inşa edilmiştir. Basık minare girişe göre sağda, tuğladan ve tek şerefelidir. Ali Ağa Camii. Sivas Valisi Behram Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından 998 (1590) yılında yaptırılmıştır. Cami 16 × 12,50 m. boyutlarındadır. Sekizgen bir kasnağa oturan oldukça yüksek

bir kubbesi vardır. Ali Baba Camii. XVI. yüzyılın ortalarında Vezir Rüstem Paşa'nın hocası Ali Baba tarafından yaptırılmıştır. 19,50 × 10,85 m. boyutlarındadır. Üzeri içten çift kubbeli olup dıştan ahşap bir çatıyla örtülmüştür. Şehirde yer ve özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş olan camilerden İmareti Camii esasında 720'den (1320) sonra zamanla gelişen bir külliye bünyesinde yer alıyordu. Zincirli Minare 1155 (1742), Örtmeli (XVIII. yüzyıl), Hoca İmam ve Pulur (Billûr) camileri (XIX. yüzyıl), Korkmazoğlu 1249 (1833), Abadan Camii de 1323 (1905) tarihli yapılarıdır. Yiğitler 1209 (1794), Hacı Zâhid, Mehmed Paşa 1217 (1802), Kaba-lı 1218 (1803), Uzun Hacıoğlu 1222 (1807), Büyük Kazancılar 1812, Said Paşa 1236 (1820-21) tarihli eserler olup kitâbeleri minarelerinde yer almıştır. Ayrıca, Ganem (Tarchan) Camii yakın zamanda yenilenmiş olmasına rağmen sıkı tuğla süslemeli spiral yivli minaresi ile dikkat çekici bir yapıdır.

Medreseler. Dârüşşifâ (Şifâhiye Medresesi). Sultan I. İzzeddin Keykâvus tarafından 614 (1217) yılında yaptırılmış olup 61,90 × 46,80 m. boyutlarındadır. Taçkapı, giriş eyvanı ve ana eyvan revak taşıyıcıları kesme taştan, türbe kasnağı ve külâhi ile revak tonozları tuğladır. Dört eyvanlı revaklı avlulu medresenin kuzey duvarına bitişik bir ek kısmı vardır. Güney eyvanı türbe haline getirilmiş ve I. İzzeddin Keykâvus buraya defnedilmiştir. Türbe cephesi Selçuklu çini sanatının görkemli bir örneğidir. 617